

К. УШИНСЬКИЙ ЯК ФУНДАТОР ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано вплив дарвінізму, гегеліанства, гербаріанства, ідей Канта на становлення філософсько-освітнього світогляду К. Ушинського. Схарактеризовано філософсько-освітні погляди видатного науковця на людину, завдання її навчання та виховання на засадах антропоцентризму, етноцентризму, принципу активності особистості, у вимірі не вузько дидактичного, а широкого суспільного, планетарного, всесвітнього масштабу.

Ключові слова: філософія освіти, антропоцентризм, етноцентризм, принцип активності особистості, теорія пізнання.

Туркот Т., Коновал А. К. Ушинський как основатель философии образования.

В статье проанализировано влияние дарвинизма, гегелианства, гербартарианства, идей Канта на становление философско-образовательного мировоззрения К. Ушинского. Охарактеризованы философско-образовательные взгляды выдающегося ученого на человека, задания его обучения и воспитания на основе антропоцентризма, этноцентризма, принципа активности личности в измерении не узко дидактическом, но широком общественном, планетарном, всемирном масштабе.

Ключевые слова: философия образования, антропоцентризм, этноцентризм, принцип активности личности, теория познания.

Кардинальні зміни, що відбуваються в українському суспільстві загалом і в освітній галузі зокрема, орієнтовані на формування та реалізацію гуманістичних концепцій навчання і виховання, у яких неповторність і самотність кожної людини проголошуються найвищою цінністю держави й розглядаються в контексті її розвитку та зміцнення. На шляху розв'язання цих актуальних соціально-педагогічних проблем доцільним є критично-конструктивний погляд на історію педагогіки, щоб уникнути помилок, виявити досягнення, зберегти і примножити її здобутки та підсилити інноваційний потенціал сучасних освітніх систем. У цьому аспекті важливим є звернення до педагогічної спадщини філософів, культурно-освітніх діячів минулого, які своєю працею і творчим здобутком прислужилися становленню та розвитку національної освіти.

Наразі усьому світові відомі імена та ідеї видатних українських педагогів – Макаренка, Сухомлинського, Ушинського, Ващенко, Русової. Ми маємо продовжити їх наукові пошуки в контексті

сучасної історичної епохи, здійснити широкоформатний прогноз розвитку освітянської справи, запропонувати суспільству фундаментальні нововведення, які б забезпечили ефективну модернізацію освіти, як того вимагає сучасна педагогічна практика.

У зірковій плеяді видатних мислителів, педагогів-гуманістів всесвітнього рівня, чії наукові пошуки сягали глибин філософії, яку видатний український філософ Г. Сковорода вважав аріадниною ниткою життя людей, чільне місце посідає К. Ушинський. У зв'язку з цим *метою статті* ми окреслили висвітлення поглядів науковця на виховання, навчання та розвиток особистості, які заклали підвалини сучасної філософії освіти.

Насамперед слід зазначити, що широкий світоглядний простір мислення Ушинського був визначений глибокою юридичною освітою, яку він отримав у Московському університеті, завершивши студії у 20-тирічному віці. Тут слушно підкреслити, що, отримавши освіту та визнання в Росії, своє життєве та професійне коріння К. Ушинський глибоко пов'язував з Україною. Так, одружений він був на українці Надії Дорошенко з Чернігівщини, а мати вченого – Любов Ушинська – належала до знаменитої української родини Капністів, яка дала Україні й почасті Росії відомих громадських і політичних діячів.

Працюючи в Петербурзі й перебуваючи за кордоном, Костянтин Дмитрович часто приїжджав разом із сім'єю на хутір Богданка Глухівського повіту Чернігівської губернії, де мав свій невеликий маєток. Дослідники життя й творчості К. Ушинського, зокрема С. Чавдаров і М. Даденков, зазначають, що він народився в Чернігівській губернії в хуторі Богданка. Похований К. Ушинський у Києві на території Видубицького монастиря. Саме Україну К. Ушинський визнавав своєю батьківщиною і в листі (1868 р.) до відомого педагога та письменника другої половини XIX ст. Л. Модзалевського писав: «Ми поки що поселились у Петербурзі, хоча в наступному році думаю переїхати до себе на батьківщину – до Києва» [8, с. 472].

Фундаментальні засади філософсько-освітніх поглядів К. Ушинського тісно пов'язані з Україною, зокрема з Чернігово-Сіверщиною, філософська думка якої ще за часів Чернігівського та Новгород-Сіверського князівств характерна антропоцентричною орієнтацією. Антропоцентризм, який знаходить своє продовження в етноцентризмі (визнанні народних витоків освіти і культури), – власне, це засадничий принцип філософського розуміння К. Ушинським людини і природи [2].

Після завершення навчання, виконуючи обов'язки інспектора класів Смольного інституту благородних дівичь, Ушинський, маючи власні погляди на філософію освіти, відмінні від поглядів реакційних педагогів, сміливо здійснив реформу навчального закладу, головними предметами навчального плану визначив російську мову, кращі твори російської літератури, природознавчі науки, запровадив використання наочності в навчанні, досліди на уроках біології та фізики. Великого значення він надавав науковому спостереженню у вивченні явищ природи. Учений запросив до викладання видатних педагогів-методистів: з літератури В. Водовозова, з географії – Д. Семенова, з історії – М. Семеновського, які сприяли його руху від ідеалізму до матеріалізму, який, проте, не знайшов свого логічного завершення.

К. Ушинський глибоко вивчав наявні філософські та педагогічні системи, критично-конструктивно використовуючи позитивні елементи цих систем, формуючи при цьому власний оригінальний світогляд та педагогічну концепцію [6; 7].

У своїх поглядах на природу він поділяв еволюційне вчення Дарвіна, глибоко аналізував і в певних питаннях критикував філософські ідеї Імануїла Канта, об'єднуюче значення яких мала праця «Критика чистого розуму» («Kritik der reinen Vernunft») [3]. Для розуміння значення постаті Канта у філософії освіти підкреслимо, що до нього філософи вважали так: пізнання є результатом дії на людину зовнішніх чинників. При цьому людина тільки сприймає дію навколишнього світу на неї, тобто людина постає пасивною істотою, об'єктом впливу зовнішніх сил. Слушно зазначити, що завдяки кантівському світоглядному перевороту було покладено край пасивності людини і відбулося філософське обґрунтування педагогічного принципу активності особистості, який знайшов відбиток у педагогічній творчості К. Ушинського та розвиток у сучасній педагогічній практиці.

Погляди Імануїла Канта багато в чому співпадали з дослідницькою позицією класика німецької філософії Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, який свої основні філософські ідеї відобразив у праці «Феноменологія духу» («Phänomenologie des Geistes») [1]. Для розуміння сутності свідомості людини актуальною, на наш погляд, є точка зору Гегеля на основі буття. Учений вважав, що існує «Абсолют», який не володіє свідомістю (не усвідомлює ані себе, ані того, що він існує). Він – абсолютно первинний, через розвиток космосу, природи, суспільства, дух реалізує та пізнає себе. Нарешті, основою світу визначається духовна субстанція – абсолютний дух, який із розвитком постає єдністю свідомості та

самосвідомості. Гегель наголошує, що водночас це не лише субстанція, а й суб'єкт, тобто діючий розум. Для сучасного розуміння сутності механізмів рефлексії важливими є наступні тези гегелівського вчення про абсолютний дух, який: усе породжує, усе охоплює, усе залучає в поле свого інтелектуального споглядання (рефлексії) [5, с. 118]. Критикуючи загалом ідеалістичну позицію німецького філософа, вважаючи, що матеріалізм «ще очікує свого Гегеля», К. Ушинський водночас сприймав та розвивав його погляди на індивіда, як історично-духовне утворення, підкреслював значення природничо-математичних та технічних наук у розвитку людської особистості: «Сила людини – її парові машини, швидкість – її паровози і пароплави, а крила вже ростуть у людини і розгорнуться тоді, коли вона навчиться керувати вільно рухом аеростатів» [4, с. 229].

Характерним для К. Ушинського є наявність матеріалістичних елементів у його інтерпретації теорії пізнання та психології [6; 7]. Він критикував абстрактні психологічні системи, пропонувані, наприклад, видатним німецьким педагогом Іоганном Гербартом. Як відомо, Гербарт диференціював психічну діяльність за складовими частинами і намагався виокремити той елемент, який є найпростішим, первинним. Таким найпростішим елементом він уважав уявлення і стверджував, що всі психічні функції людини: емоції, воля, мислення, уява і т. ін. – це видозмінені уявлення. Психологію Гербарт інтерпретував як науку про уявлення, їх появу, зникнення, співвідношення тощо. Указуючи на помилковість окремих позицій гербартаріанства, К. Ушинський намагався побудувати психологію на засадах фізіології, надаючи їй статусу необхідного підґрунтя педагогіки. Тут доречно згадати його геніальний вислів: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, вона перш за все повинна пізнати її у всіх відношеннях». Він аргументував свою позицію у фундаментальній праці «Людина як предмет виховання». На жаль, передчасна смерть видатного вченого завадила йому завершити третій, останній том цього видання.

Важливо звернути увагу на релігійні погляди К. Ушинського. На початку його діяльності релігія посідала значно більше місце в його свідомості, ніж в останні роки життя. Спочатку він вважав християнську (зокрема православну) релігію основою морального виховання, рекомендував призначати священників завідуючими й учителями народної школи. Наприкінці життєвого шляху Ушинський, залишаючись віруючою людиною, все ж рекомендував

розмежовувати науку і релігію: «...кожна фактична наука, а іншої науки ми не знаємо – стоїть поряд будь-якої релігії».

Варто зазначити, що К. Ушинський здійснив історико-філософський аналіз тлумачення життя в трьох аспектах: (1) як світового явища, (2) як органічного буття людини, (3) як її духовного самоіснування. Підкреслимо, що К. Ушинський, розглядаючи питання життя у 60-х і роках XIX століття, робить своєрідний перелом у розробці цієї проблеми в цілому, що означає вихід філософсько-антропологічної думки України на якісно новий рівень. По суті, саме він започатковує наукове (нерелігійне) тлумачення змісту поняття «життя» як світового, планетарного явища. Але внесок К. Ушинського в розробку цієї проблеми до теперішнього часу зовсім не вивчався, хоч мав далекосяжні наслідки для філософсько-антропологічної думки в Україні, Росії та в європейській філософії в цілому [2].

Відтак, аналіз філософсько-освітніх поглядів К. Ушинського показує, що людину та завдання її освіти і виховання він розглядав не у вузько дидактичному, а в широкому суспільному й у планетарному, всесвітньому аспекті.

К. Ушинський був одним із перших в історії вітчизняної й європейської філософії XIX ст., хто розглядав життя людини як зосередження й універсальний прояв планетарного, світового життя, яке не зводиться тільки до взаємодії органів людського тіла або до дуалізму «тіла і душі». Мислителю був властивий цілісний, системний погляд на життя людини, яке відкрите в ставленні до суспільства і природного довкілля. Причому людське життя він розумів як єдність становлення і буття, що реалізується у вільній діяльності.

Характерно, що філософську аргументацію життя К. Ушинський структурно вибудовує не через опозицію «людина-природа», а за логікою співвідношення «макрокосм – мікрокосм» на спільному «полі» життя. На його думку, макрокосм – це життя рослинне, тваринне і людське разом взяті, а мікрокосм – це індивідуальна людина. Планетарне життя, таким чином, учений розглядає як концентрацію всіх виявів життя, а неподільну (індивідуальну) людину визначає як вияв загальних характеристик живого, а отже – і тварин, і рослин. Тому людина, за К. Ушинським, – це універсальна істота. Цей погляд дає йому можливість обґрунтувати, з урахуванням тогочасних наукових даних, ідею цілісності людини і розглядати її життя як єдиний процес становлення і буття.

Способом розвитку задатків людини в соціокультурному середовищі К. Ушинський вважає виховання, яке «олюднює» людину. На наш погляд, К. Ушинський цілком логічно відстоював думку про те, що робота з людьми і серед людей зо своєю суттю є мистецтвом, а певне мистецтво ніколи не обмежується одним методом. Окрім того, одні й ті ж методи в різних обставинах бувають як корисними, так і шкідливими. Тому К. Ушинський розглядав вивчення фізичної і душевної природи людини й обставини, у яких вона перебуває, філософським фундаментом освітньо-педагогічної роботи.

Слід відзначити й той факт, що К. Ушинський обстоював принцип екзистенціальної унікальності кожної людини. Звідси випливало, що філософський зміст гуманізму утворюється розумінням норм відношень між конкретними людьми на рівні повсякденності, що включає умови її життя, вікові й культурні особливості. Така філософсько-освітня позиція давала К. Ушинському можливість стверджувати, що в роботі з різними людьми, зокрема на ниві навчання й виховання, потрібно брати до уваги як соціальні норми, так і «безмежно різноманітні» обставини, бо «натури вихованців не схожі одна на одну» [2].

Ушинський доводив, що теорія та педагогічна практика мають ґрунтуватись на системі використання законів анатомії, фізіології, психології, філософії, історії та інших наук. Важливо враховувати, що педагогіка повинна відкривати закони виховання, не обмежуватися педагогічною рецептурою, а інтегрувати теорію і практику: «Пуста, нічим не обґрунтована теорія виявляється такою ж нікуди не потрібною річчю, як факт чи дослід, із якого не можна виявити жодної думки, якому не передує і за яким не йде ідея. Теорія не може відмовитися від дійсності, факт не може відмовитися від думки» [6, с. 334]. Нашим сучасникам, які інколи надто захоплюються емпіричними, теоретично не обґрунтованими технологіями та методами, слід зважати на порівняння всесвітньо відомим педагогом і філософом педагогічної практики без теорії зі знахарством у медицині.

Багатогранна філософська та педагогічна спадщина К. Ушинського зазнавала постійної еволюції, постійно збагачувалася, поглиблювалася. Як поетичний геній О. Пушкіна сприяв виникненню великої групи поетів пушкінської школи, так і педагогічний геній Ушинського сприяв появі плеяди видатних його

послідовників – М. Корфа, В. Водовозова, Д. Семенова, Л. Модзалевського та ін. Його ідеї, окрім України, знайшли широке розповсюдження в Грузії, Вірменії, Казахстані, Болгарії, Чехії та серед інших народів.

Відтак, шукаючи в нашому сьогоденні відповідь на актуальні проблеми навчання і виховання, слід знову і знову звертатись до педагогічної спадщини К. Ушинського, черпаючи з цього животворного джерела повчальні уроки і висновки, та творчо використовувати їх у сучасній педагогічній практиці.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. Т. 1 / Г. В. Ф. Гегель. – Наука логики. – Москва: 1974. – 376 с. **2. Довбня В. М.** Костянтин Ушинський як фундатор філософсько-освітньої думки України / В. М. Довбня // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2008. – Вип. 56. – С. 8–16. – (Серія: Педагогічні науки). **3. Кант И.** Критика чистого разума / И. Кант. – Москва: Мысль, 1994. – 234 с. **4. Константинов Н. А.** История педагогики: [учебник для студентов пед. ин-тов] / Н. А. Константинов. – Москва: Просвещение, 1974. – 447 с. **5. Смольников О. А.** Філософія: [навчальний посібник] / О. А. Смольников, Ю. Л. Дещинський. – Львів: Магнолія плюс; видавець СПДФО «В.М. Піга», 2005. – 460 с. **6. Ушинский К. Д.** Труд в его психическом и воспитательном значении. Собр. соч.: в 11 т. Т. 2 / К. Д. Ушинський. – Москва–Ленинград: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 333–361. **7. Ушинский К. Д.** О пользе педагогической литературы. Собр. соч.: в 11 т. Т. 2 / К. Д. Ушинський. – Москва–Ленинград: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – С. 15–41. **8. Ушинский К. Д.** Письма // Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 2 / К. Д. Ушинський. – Москва: Педагогика, 1988. – С. 462–480.

SUMMARY

Turkot T., Konoval O. K. Ushinsky as the founder of the philosophy of education.

The influence of Darwinism, Hegelians, Herbart's, Kant's ideas on the formation of philosophical and educational world outlook of K. D. Ushinsky has been analyzed in the article. The philosophical and educational views of the outstanding scientist on a human, on the tasks of education and upbringing, on the basis of anthropocentrism, ethnocentrism, the principle of personal activity, in the dimension of not narrow didactical but wide social, planetary, universal scale have been studied.

Key words: philosophy of education, anthropocentrism, ethnocentrism, principle of personal activity, epistemology.